

LILIANA SOARE

**CRESTOMAȚIE DE
LIMBĂ ROMÂNĂ
VECHE ȘI MODERNĂ
(1521-1881)**

**EDITURA UNIVERSITARIA
Craiova, 2013**

Referenți științifici:

Prof.univ.dr. ȘTEFAN GĂITĂNARU

Universitatea din Pitești

Prof.univ.dr. PETRU PISTOL

Universitatea din Pitești

Copyright © 2013 Universitaria

Toate drepturile sunt rezervate Editurii Universitaria

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
SOARE, LILIANA

Crestomație de limbă română veche și modernă :
(1521-1881) / Liliana Soare. - Craiova : Universitaria, 2013

Bibliogr.

ISBN 978-606-14-0604-3

811.135.1

Apărut: 2013

TIPOGRAFIA UNIVERSITĂȚII DIN CRAIOVA

Str. Brestei, nr. 156A, Craiova, Dolj, România

Tel.: +40 251 598054

Tipărit în România

ARGUMENT

În literatura de specialitate, edițiile antologice consacrate limbii și literaturii vechi apar începând cu a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Acestea sunt elaborate de către Timotei Cipariu (1858)¹, Aron Pumnul (1862-1865)², Al. Lambrior (1882)³, Moses Gaster (1891)⁴ și Gh. Adamescu (1897)⁵. Începând cu a doua jumătate a secolului al XX-lea, se înregistrează apariția unui număr ridicat de astfel de lucrări, cele mai multe având un scop didactic. Printre acestea, amintim lucrările elaborate de: Alexandrina Mititelu (1961)⁶, Iorgu Iordan și colectivul (1962, 1965)⁷, Boris Cazacu (1964)⁸, Mario Ruffini (1964)⁹, G. Mihăilă și Dan Zamfirescu (1969)¹⁰, Al. Niculescu și Florica Dimitrescu (1970)¹¹, Șt. Munteanu, Doina David, Ileana Oancea și Vasile Țâra (1978)¹², I.C.

¹ *Crestomatia sau aneacte literare din cărțile mai vechi și nouă românești, tipărite și manuscrise, începând de la secolul XVI până la al XIX*, Blaj, 1858.

² *Lepturariu rumânesc cules den scriptori rumâni*, 4 volume, Chișinău, 1862-1865.

³ *Carte de citire*, Iași, 1882 (edițiile a II-a și a III-a apar în 1890, respectiv 1893).

⁴ *Chrestomatie română. Texte tipărite și manuscrise (sec. XVI-XIX), dialectale și populare*, vol. I-II, Leipzig-București, 1891.

⁵ *Crestomație pentru istoria limbii și literaturii românești*, București, 1897.

⁶ *Letteratura romana antica. Cénni storici. Breve antologia*, Padova, 1961.

⁷ *Crestomație romanică*, București, vol. I, 1962, vol. II, 1965.

⁸ *Pagini de limbă și literatură română veche. Texte alese, prefață și note de B. Cazacu*, București, 1964.

⁹ *Antologia romana dei secoli XVI e XVII*, Torino, 1964.

¹⁰ *Literatura română veche (1402-1647)*. Introducere, ediție îngrijită și note de G. Mihăilă și D. Zamfirescu, vol. I-II, București, 1969.

¹¹ *Testi romeni antichi (secoli XVI-XVIII)* a cura di Al. Niculescu e F. Dimitrescu, con introduzione, studio linguistico e glossario, Padova, 1970.

¹² *Crestomație românească. Texte de limbă literară*, București, 1978.

Chițimia și Stela Toma (coordonatori, 1984-1989)¹³, Mircea Scarlat (1985)¹⁴ și Al. Mareș (coordonator, 1994).

Înscriindu-se pe aceeași coordonată, lucrarea noastră cuprinde 91 de texte extrase din scrieri religioase și laice, ilustrând cele două mari epoci în dezvoltarea limbii române literare: *epoca veche* (1521-1780) și *epoca modernă* (1780-1881).

Deși am inclus în crestomație și un fragment din *Psaltirea Hurmuzaki*, datată în primul deceniu al secolului al XVI-lea, am stabilit, prin tradiție, ca *terminus ad quo* al lucrării, anul 1521, iar ca *terminus ad quem* anul 1881. Ne-am oprit la 1881 întrucât, pe de o parte, este anul în care este votat primul proiect ortografic oficial al Academiei Române, iar, pe de altă parte, este momentul în care structurile moderne ale limbii literare sunt deja conturate. Cele două secțiuni ale lucrării pun în lumină, prin textele alese, atât etapele esențiale ale procesului de constituire a normelor unitare ale limbii noastre de cultură, cât și diversitatea funcțională a acesteia.

Din totalul celor 91 de texte, 25 ilustrează epoca veche (12 texte aparțin literaturii religioase, 13 texte aparțin literaturii laice), iar 66 ilustrează epoca modernă. Am acordat o atenție sporită perioadei moderne întrucât literatura de specialitate beneficiază deja de crestomații valoroase dedicate epocii vechi (avem aici în vedere în primul rând *Crestomația limbii române vechi*, elaborată sub coordonarea lui Al. Mareș, care a reprezentat una dintre sursele valoroase puse la contribuție în acest volum) și întrucât am dorit să ilustrăm expansiunea extraordinară pe care o cunoaște cultura scrisă. Această dezvoltare fără precedent a culturii românești între 1780 și 1881 se concretizează în apariția unui număr impresionant de

¹³ *Crestomație de literatură română veche*, București, vol. I, 1984, vol. II, 1989.

¹⁴ *Poezie veche românească*. Antologie, postfață, bibliografie și glosar de M. Scarlat, București, 1985.

lucrări în toate domeniile culturii. Majoritatea textelor alese pentru a ilustra perioada modernă aparțin literaturii științifice, deoarece aceasta cunoaște cea mai spectaculoasă evoluție la nivel cantitativ și calitativ, iar rolul major pe care l-a avut în procesul de înnoire și modernizare pe coordonate latino-romanice a lexicului literar românesc este de necontestat. Ne-am străduit, așadar, ca fragmentele reproduse să evidențieze câteva dintre etapele importante din dezvoltarea stilului științific. Textele prezentate aparțin unor domenii variate, precum: medicina, matematica, lingvistica, retorica, astronomia, fizica, științele naturii, geografia, istoria, filozofia, mitologia etc.; acestora li se adaugă texte tehnice (gastronomice, de prevestire, de economie casnică și rurală). Sunt ilustrate prin scrieri și stilurile *juridico-administrativ* și *publicistic*. Pentru perioada modernă a limbii noastre de cultură, nu ne-am oprit și asupra textelor beletristice, considerând că opera autorilor reprezentativi ai perioadei este cunoscută, studiată și beneficiază de ediții valoroase.

Textele sunt ordonate cronologic, fiecare fiind însoțit de o scurtă notă explicativă. Unele texte, reluate la distanță, au același conținut (vezi *Psalmul 136* din *Psaltirea Hurmuzaki*, *Psaltirea Scheiană*, *Psaltirea Voronețeană*, *Psaltirea slavo-română* și *Psaltirea în versuri* a lui Dosoftei, respectiv un fragment din capitolul 44 al *Genezei* excerptat din *Palia de la Orăștie* și din *Biblia de la București*), cu scopul evidențierii procesului de evoluție a limbii române literare prin compararea nivelurilor de limbă.

Glosarul conține termeni ieșiți din uz sau care au alte semnificații decât cele din româna actuală, calcuri lexicale și sintagme terminologice. În Anexe am inserat câteva foi de titlu și pagini ale cărților consultate.

Lucrarea nu este destinată doar filologilor, ci și tuturor acelor care doresc să cunoască evoluția limbii noastre de cultură de la primele texte scrise.

NOTĂ ASUPRA EDIȚIEI

Antologia cuprinde 41 de texte inedite (38 scrise cu alfabet chirilic, 2 cu alfabet latin cu grafie etimologizantă și 1 cu alfabet rusesc), reproduse fragmentar, care nu au mai fost editate până în prezent ori au fost editate tot fragmentar: Petcu Șoanul, *Calendari românești pe 100 de ani*, Mihail Strilbițchi, *Curioaznică arătare*, Dimitrie Eustatievici Brașoveanul, *Scurt izvod pentru scrisori*, Amfilohie Hotiniul, *De obște gheografie* (1795) și *Gramatica de la învățătura fizicii*, Radu Tempea, *Gramatică românească*, un *Gromovnic* copiat în 1799, *Trepetnic*, Gr. Obradovici, *Carte de mână pentru bine-orânduia economie*, Ion Budai-Deleanu, *Carte de pravilă* (1807), P. Maior, *Învățătură pentru prăsierea pomilor*, *Învățătură pentru agonisirea viței-de-vie* și *Învățătură pentru ferirea și doftoria boalelor celor ce se încing prin țeară*, *Calendar pe 140 de ani*, Al. Teodori, *Scurtă arătare despre om și despre întocmirile lui*, Nicolae Chiriacopol, *Douăsprezece învățături folositoare pentru fimeile acele îngrecate*, Ștefan Piscupescu, *Oglinda sănătății și a frumuseții omenești* și *Practica doctorului de casă*, Al. Beldiman, *Învățătură pentru facerea pâinii*, Eufrosin Poteca, *Filosofia cuvântului și a năravurilor*, Stanciu Căpățineanu, *Mitologie pe limba românească*, Pavel Vasici-Ungurean, *Antropologia sau scurta cunoștință despre om și Dietetica*, Albina românească, Ion Heliade Rădulescu, *Aritmetica*, *Curier de ambe sexe*, Iacob S. Cihac, *Istoria naturală*, Gh. Asachi, *Elemente de matematică. Partea II. Algebra*, Andrei Teodorescu, *Aritmetică sau învățătura socotelilor*, Alexie Marin, *Prescurtare de astronomie populară*, Aaron Florian, *Patria, patriotul și patriotismul* și *Elemente de istoria lumii*, Const. Iordachi Samurcaș, *Spîțaria casnică sau de drum*, Iuliu Barasch, *Minunile naturei*, Costache Petrovici, *Manual de drept*

comercial, P. Teulescu, G. Baronzi, *Congresul din Paris*, Al. Pretorianu, *Curs practic de stil epistolar*, B. Boerescu, *Esplicarea Condiceii comerciale române*, C. D. Aricescu, *Reforma legii electorale*, D. Iarcu, *Elemente de istoria naturală și Dimitrie Cantimir, Consilii igienice pentru creșterea copiilor*.

Pe lângă acestea, în cazul a trei texte (*Retorica* lui I. Piuariu-Molnár, *Cărticică care cuprinde multe lucruri spre folos* tradusă de Gavriil Vinețchi și scrierea gastronomică elaborată de M. Kogălniceanu și C. Negruzzi), am preferat consultarea și editarea fragmentară a originalelor. *Retorica* lui Molnár a fost editată, în 1976, de către Aurel Sasu. *Cărticica* lui G. Vinețchi a fost editată, în 2005, de către Anna Borca¹⁵. În ceea ce privește ultima scriere, noi am folosit a doua ediție, din 1842, și nu pe cea din 1846, care a stat la baza ediției din 1976, chiar dacă cele trei apariții editoriale ale lucrării sunt aproape identice.

În editarea acestora, inclusiv a celor două texte preluate din *Chrestomatia* lui Moses Gaster, am adoptat transcrierea interpretativă, conform sistemului deja stabilit¹⁶. Interpretarea grafiei s-a realizat la nivelul fiecărui text în parte, încercând să stabilim limba textului, iar nu limba sau pronunțarea autorului.

¹⁵ *Cărticică folositoare*. Transliterare și glosar de Anna Borca, Cuvânt înainte de Simona Lazăr, București, 2005. Ediția bibliofilă a apărut în colecția „Jurnalului național”, într-un tiraj limitat de 1000 de exemplare.

¹⁶ Fischer, I., *Principii de transcriere a textelor românești. Secolul al XIX-lea*, în „Limba română”, XI, 1962, nr. 5, p. 577-581; Avram, M., Dimitrescu, Fl., *Principii de transcriere a textelor românești. Secolele al XVI-lea - al XVIII-lea*, în „Limba română”, XI, 1962, nr. 6, p. 653-660; Finuța Asan e talii, *Proiect de transcriere a textelor cu caractere latine din secolul al XIX-lea*, în „Limba română”, VIII, 1959, nr. 1, p. 21-24. În acest scop, ne-am folosit și de informațiile valoroase din studiile lui N. A. Ursu, *Problema interpretării grafiei chirilice românești din jurul anului 1800*, în „Limba română”, IX, 1960, nr. 3, p. 33-46 și *Din nou despre interpretarea grafiei chirilice românești*, în „Limba română”, XXV, 1976, nr. 5, p. 475-489.

De asemenea, am corectat punctuația în spiritul regulilor actuale. Normele de echivalare a slovelor chirilice prin litere latine sunt cele cunoscute:

А - a	О, W - o	Ь - ȳ
Б - b	П - p	Ы, Ы - î
В - v	Р - r	Ѣ - ea, e
Г - g; gh + e, i	С - s	Ю - iu
Д - d	Т, П - t	Ѧ, ѧ - ia
Е - e	УѢ, У - u	К - ie
Ж - j	Ф - f	Ѧ - ea, ia
З - dz	Х - h	Ѧ - â, ă
З - z	Ѡ - th	Ѧ - x
И, Ъ - i	Ѡ - șt	Ѡ - ps
К - c; ch + e, i	Ц - ț	Ѡ - i
Л - l	Ч - č	Ѡ - ğ
М - m	Ш - ș	Ѡ - î, în, îm
Н - n	Ѡ - ă, â, ă	

Menționăm câteva dintre soluțiile adoptate de noi în transcrierea textelor cu alfabet chirilic:

е la inițială de cuvânt și de silabă (în poziție medială și finală) a fost reprodus prin *ie*: **ед** - *ied*, **невоє** - *nevoie*. A fost redat prin *e* în cazul substantivelor proprii (**европа** - *Evropa*), al pronumelor personale (**ел, еи** - *el, ei*), al formelor verbelor *a fi* (**есте, ера** - *este, era* etc.) și *a pieri* (pronunțat *a peri, perire* până spre mijlocul secolului al XIX-lea) și când este precedat de o consoană labială, conform pronunțării nordice: **фер, пепт, ферве** (*fer, pept, ferbe*). **е** a fost redat prin *e* și în cazul cuvintelor: **беѡтѡръ, неште, стрени, четиторюл** - *beutură, nește, strein, cetitoriuł*.

ѡ, în cuvinte de tipul **лѡѡе**, a fost redat prin *ea* în *Calendarul* lui Petcu Șoanul din 1733 (**стѡпѡнѡште** - *stăpâneaste*) și prin *e* (**пѡле** - *pele*) în restul textelor consultate,

elaborate după 1800. În toate textele, a fost redat prin *ea*, în diverse părți ale cuvântului, în celelalte situații: **ДЕРЪПТЪ**, **ДЪЛ**, **ОСТЕНЪЛЪ**, **ВЪК**, **АТЖТЪ** - *dereaptă*, *deal*, *osteneală*, *veac*, *atătea*.

ъ și **ж**, folosite pentru redarea, în poziție medială, a vocalelor *ă* și *î*, au fost transcrise, în general, după principiile ortografiei actuale. De regulă, în textele consultate elaborate la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, există o specializare pentru cele două slove, **ъ** folosindu-se pentru redarea lui *ă*, iar iusul pentru redarea lui *î*. Am întâlnit însă numeroase situații care contravin acestei regule ortografice. Așadar, în transcrierea grafiilor de tipul **ПЪНЪ**, **КЪЛКЪИ**, **АНТЪИ** etc., am adoptat soluția cu *ă* pentru textele moldovenești: *pănă*, *călcăi*, *întăi*, deoarece acopereau o rostire reală, și cu *î* pentru cele muntenești: *până*, *călcâi*, *întâi*.

În cazul grafiilor **ДОЪ**, **НОЪ**, **ОЪ**, am optat pentru soluția redării prin diftong: *două*, *nouă*, *ouă*.

Grafii ca **ДОАУ**, **НОАУ** au fost transcrise *doao*, *noao*.

ѧ a fost redat, la inițială, prin *î*, *în*, *îm*: **АНТЪИ**, **АСЪ**, **АМПЪРАТЪ** - *întâi*, *însă*, *împărat*.

Precedate de **и**, **ї**, slovele **А**, **ѧ**, **К** și **А** au fost redat prin *a* și *e* (de pildă: **ФАНТАЗІА** - *fantazia*, **ДІАВОЛ** - *diavol*, **МІКРЕ** - *miere* etc.)

Ѳ a fost redat prin *t*: **АНӨРОПОЛОГИЕ** - *antropologhie*.

Grupul **кс** a fost redat prin *x*: **ЕКСПЛИКЪ**, **ФИКСЕ** - *explică*, *fixe*.

În textele cercetate, notațiile cu ier mic au valoare zero: **ЛОКЪ** (*loc*).

În cazul editării textelor elaborate cu alfabet de tranziție și latin, am adoptat următoarele soluții: grafiile etimologizante, de genul *resare*, *seu* au fost transcrise *răsare*, *său*; grafiile cu *ă* final, de tipul *mineralogiă*, au fost transcrise cu *e*: *mineralogie*; *ea*, *iea* au fost redat prin *ia*: *eată* – *iată*, *earbă* – *iarbă*,

trebuea – trebuia, sfātuiea – afātuia; *s* a fost păstrat în plurale: *ministri*; grupurile *sci, sce, ph* au fost transcrise *ști, šte, f*; *s* intervocalic final sau urmat de sonore a fost transcris *z*: *francez, izvor*, însă a fost păstrat în cuvinte precum: *esemplu, espunere, experiență*, întrucât învederează un tipar special de adaptare a neologismelor; *ii* în *priimi* a fost păstrat, la fel și *e* în cuvinte de tipul *beutură, crepa, șapte*, unde redă pronunțări regionale; *u* final a fost suprimat, conform ortografiei actuale.

Fragmentele extrase din scrierile lingviștilor latiniști (T. Cipariu, A.T. Laurian, I.C. Massim) au fost redată în ortografia originală, deoarece aceștia au fost și inițiatori de proiecte ortografice și ni s-a părut interesant de urmărit modul în care înțelegeau să le pună în practică.

24 de texte au fost selectate din valoroase ediții critice realizate de: Ion Gheție și Mirela Teodorescu (*Psaltirea Hurmuzaki*), I. Gheție (gramatica lui Ion Budai-Deleanu), Gh. Chivu (*Pravila lui Coresi și Dictionarium valachico-latinum*), Ion Bianu (*Psaltirea Scheiană*), Stela Toma (*Psaltirea slavoromână*), N. A. Ursu (*Psaltirea în versuri* a lui Dosoftei și *Gramatica rumânească* a lui Dimitrie Eustatievici Brașoveanul), V. Arvine și I. Caproșu (editori coordonatori ai *Bibliei de la București*, 1995), G. Ștrempel (*Didahiile* lui Ivireanul), Liviu Onu (Gr. Ureche și Miron Costin), Andrei Rădulescu (editor coordonator al *Cărții românești de învățătură*), Ioana Constantinescu (*Carte întru carea să scriu mâncările*), Corina Pipoș și Ion Todor (*Aritmetica* lui Șincai), Florea Fugariu (cu editarea fragmentară a *Loghicii* lui S. Micu și a *Bibliotecii românești* a lui Zaharia Carcalechi), Doina Bogdan-Dascălu și Crișu Dascălu (pentru lucrarea de lexicologie a lui Paul Iorgovici), G. Brătescu (pentru *Învățătură a vindeca boala sfranțului* tradusă de Piuariu-Molnár), P. Teodor și D. Ghișe (*Învățătură firească spre surparea superstiției norodului* a lui Gh. Șincai), Axente Creangă (scrierile matematice ale lui Gh. Lazăr), Valeria Guțu